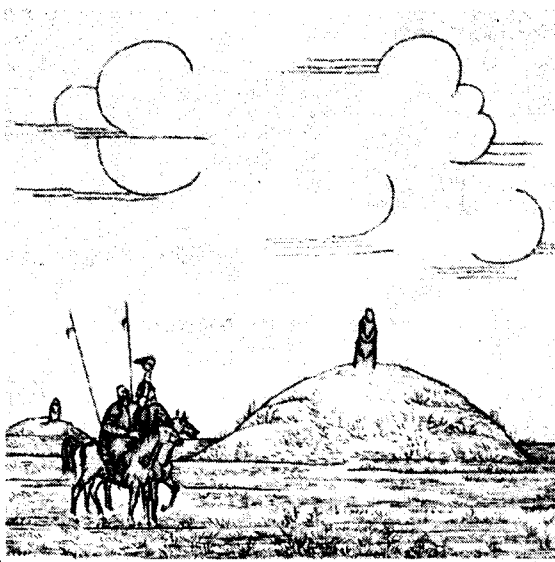

НА ДОМОУ
УЧУПЕЛНО
ЖЕПОРТІ

В РОКИ ЗАСТОЮ, ПЕРЕБУДОВИ, НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Хмельниччина

у другій половині 1960-х і до сьогодні

В історико-краєзнавчій літературі зроблено лише перші кроки щодо осмислення перебігу подій у розглядуваний період. Нерідко розпо-рошені публікації з цієї тематики містяться у чисельних різноманітних матеріалах наукових конференцій і залишаються у багатьох ви-падках невідомими для вчительського загалу краю. Ось чому назріла нагальна потреба у їх узагальненні з метою продуктивного вико-ристання у навчальній роботі в школах, ліцеях, гімназіях, вузах Хмельниччини. До того ж, 60-90-ті роки – один з найбільш складних періодів в історії краю. З одного боку, це роки напру-женої праці людей, доленосних рішень, а з іншого – нагромадження проблем та труднощів, які призвели до глибокої кризи, яка неначе велетенський спрут продовжує тримати суспільство у своїх жахливих обіймах.

Соціально-економічний розвиток краю у другій половині 60-х – поч. 90-х років.

Наростання негативних явищ

У 1970-ті роки завершується індустріалі-зація краю. У цей період стали до ладу заводи "Катіон", радіотехнічний, термопластавтоматів у Хмельницькому, "Електроприлад", це-ментний, кабельний, електротехнічний у Кам'янці-Подільському, цілий ряд заводів і фабрик у Славуті, Красиліві, Теофіполі, Ше-петівці, Ізяславі. На цьому етапі завершено формування трьох потужних промислово-транспортних центрів краю: Хмельницького, Кам'янець-Подільського, Шепетівсько-Сла-вутського. Завдяки цьому на долю промисло-вості у кінці 70-х років припадало біля 60% ви-робленого в області сукупного продукту. Хмель-ниччина з аграрно-індустріальної перетвори-лась в індустріально-аграрну область України.

Разом з тим, в індустріальному розвитку краю стали накопичуватись чимало проблем і труднощів. Темпи приросту промислової про-дукції області в основному досягались на екстенсивній основі. Досить низькою залиша-лась фондовіддача. Через тривалі терміни бу-дівництва (в середньому 5-7 років) омертвля-лась значна частина державних капіталовклад-ень. Серемі підприємства будувалися більше десяти років. Наприклад, Кам'янець-Поділь-ський завод металоконструкцій зводився 12 років. В погоні за преславути "валом"

втрачалась якість промислової продукції. На початку 80-х років експортні поставки склали тільки 2,2% у загальному обсязі промислової продукції області.

У народному господарстві Хмельниччини агропромисловий комплекс посідав значне місце. У кінці 70-х років на його долю припадало третина сукупного продукту, майже половина середньорічної чисельності пра-цівників, зайнятих у народному господарстві. З кінця 60-х років спостерігається збільшення капіталовкладень у агропромисловий комплекс. До середини 80-х років у сільське господарство краю вкладено в 3,5 рази більше коштів, ніж за період з 1953-1965 рр. Завдяки цьому вдалося різко наростити основні виробничі фонди. Наприклад, чисельність тракторів зросла з 10,5 до 18,5 тис.шт., зернових комбайнів – з 2,8 до 6,2 тис.шт., вантажних автомобілів – з 8,7 до 14,5 тис.шт. Не дивлячись на це, валова продукція сільського господарства тільки у 1976-1981 рр. зменшилась на 3 відсотки, виробництво зерна – на 9, продаж м'яса державі – на 8 від-сотків. Звідси виходило, що чим більше держава вкладає коштів в колгоспно-рад-госпну систему ведення сільського госпо-дарства, тим меншою була віддача у вигляді хліба, молока, м'яса, овочів. Образно кажучи, чималі кошти йшли ніби у пісок.

Серйозною проблемою у розвитку агро-промислового комплексу залишались втрати сільськогосподарської продукції. Через недос-коналу збиральну техніку, відсутність належної кількості переробних підприємств, втрати сільськогосподарської продукції щорічно дорівнювали майже третині врожаю. Серйозні труднощі нагромадились і у розвитку виробничої інфраструктури, через що різко знижувалась фондовіддача. Так, на середину 80-х років на фермах з комплексною механізацією області утримувалося менше половини поголів'я великої рогатої худоби. Типові майстерні були тільки у двох із трьох господарств, машинні двори були обладнані тільки у 143 з 478 господарств області. Це обумовило високу долю ручної праці в сільсь-кому господарстві.

Значно відставала від потреб трудівників села і соціально-побутова сфера. За обсягом житлового будівництва на селі область посідала

одне з останніх місць в республіці. 60 відсотків сільських лікарень у 1985 році не відповідали санітарно-гігієнічним нормам, кожен четвертий сільський магазин знаходився у непристосованому приміщенні.

Під впливом незадовільних побутових умов, зниженням престижу сільськогосподарської праці значна частина селян переїжджала у місто. У 1981 році сільське населення області за рахунок міграції скоротилося на 12,8 тис. чоловік, у 1982 р. - на 18,0%, 1983 р. - на 17,3%, 1984 р. - 16,3%, у 1985 р. - 16,7 тис.чоловік. У зв'язку з цим, дефіцит трудових ресурсів у кульмінаційний період сільськогосподарських робіт досягав в області майже 40 тисяч чоловік.

У результаті впливу з села демографічно найбільш активної частини населення досить прогресуючою стала депопуляція сільського люду. У 1985 році в селах Хмельниччини на 5,3 тис.чоловік більше померло, а ніж народилося. Інтенсивно проходив процес постаріння села. Так, за період з 1979 по 1986 рр. частка дітей та підлітків в структурі сільського населення скоротилася з 24,4% до 19,6%, а частка пенсіонерів відповідно зросла з 25,4 до 32,9%. В результаті такого становища ставали пустками колись багатолюдні подільські села, меншало тут дитячого щебету, заростали бур'яном селянські садиби, матінка-земля обділялася турботою людських рук. Склалась парадоксальна ситуація, коли актуальним стало відродження престижу праці на землі у населення, яке з діда-прадіда було землеробським.

Суспільно-політичне життя в краї в період горбачовської перебудови

Попри гучні заклики та задуми в другій половині 80-х років не вдалося подолати кризових явищ. Навпаки, різко знизилася темпи приросту продукції. До цього додалися інфляційні процеси і жахливий дефіцит як на оптовому, так і споживчому ринках. Все це надзвичайно активізувало народні маси, змусило їх все активніше виступати проти старої командно-адміністративної системи. До того ж політика гласності, відкриття раніше недоступних сфер інформації справили справді шоковий ефект на подолан. В області розпочався масовий вихід з КПРС. Спочатку в Хмельницькому, а згодом в інших містах виникли потужні осередки Народного руху України.

Весною 1990 року жителі Хмельниччини вперше за довгі десятиліття тоталітаризму взяли участь у виборах на альтернативній основі. Партноменклатура робила все, щоб зірвати вибори, провести тільки своїх ставлеників. Все ж в області вдалося обрати чималу частину депутатів різних рівнів Рад, які не сповідували ортодоксальних компартійних догм. Так, у заяві народних депутатів Верховної Ради

СРСР, обласної та міської ради Кам'янецьчини говорилося: "талановитий, працелюбний народ України, маючи найсприятливіші природні ресурси, знаходиться у такому становищі, яке за європейськими мірками є нижчим рівня бідності. Існуюча економічна система придушує будь-яку зацікавленість людей в результатах праці. Однак, необхідні економічні реформи не здійснюються. А те, що робиться у цьому напрямі - робиться так, начебто навмисно ставиться мета викликати обурення людей.

Вихід з цього становища, якщо говорити коротко, у заміні держпартійного самодержавства демократією".

Потужну, хоча і надзвичайну імпульсивну підтримку демократичним силам Хмельниччини надав страйк студентів Кам'янець-Подільського, Хмельницького у жовтні 1990 року. На знак солідарності з студентським голодуванням у Києві демонстранти несли транспаранти "Геть КПРС", "Хай живе самостійна Україна" тощо. На вимогу пікетуючих студентів президія Кам'янець-Подільської міської ради (голова Михайло Аносов) вперше на теренах Хмельниччини підняла перед будинком Ради "національний жовто-блакитний прапор".

Переломною подією в становленні нової влади на Поділлі стала поразка серпневого путчу в Москві. Однією з перших на терені Хмельниччини чітку позицію щодо путчу в Москві зайняла Кам'янець-Подільська міська Рада народних депутатів. Вже 19 серпня 1991 року на адресу Президії Верховної ради України направлена телеграма, в якій були такі слова: "На території міста виконуватимуться тільки закони та розпорядження Верховної Ради УРСР". Трохи згодом верховенство найвищого законодавчого органу України визнали всі міські та районні Ради народних депутатів Хмельниччини.

Майже одностайна підтримка хмельничан Акту проголошення незалежності України під час всеукраїнського референдуму у грудні 1990 року поставила останню крапку в становленні нової української влади в краї.

Наш край в умовах незалежної України

Тепер уже видно, що для значної кількості подолан позитивна відповідь на референдумі 1 грудня 1991 року означала не так принциповий громадянський вибір, як просто імпульсивну реакцію, породжену відштовхуванням від минулого і сподіваннями на негайне поліпшення життя в умовах незалежної України. Пропаганда - офіційна та опозиційна - підтримувала її і сама творила такі сподівання. З історичного погляду це було правильно, справедливо та виправдано. Наше краще майбутнє залежало

від перемоги на референдумі. Але краще лише в перспективі. До ліпшого завтра треба було перейти через нелегке сьогодні, іншого шляху у нас не було.

На жаль, сьогодні несподівано виявилось надто важким. Всеосяжна криза, наче велетенський спрут продовжувала все тугіше і тугіше стискувати в своїх смертельних обіймах народне господарство краю. Незважаючи на те, що протягом 1992-1995 рр. на Хмельниччині спостерігались найнижчі темпи спаду виробництва в Україні (з цього приводу у пресі з'явилося чимало публікацій про "хмельницьке диво") цей показник виявився надто нетривким. У січні-лютому 1996 року в області стався обвальний спад виробництва. Темпи падіння виробництва у 1996 році склали 30,8%, порівняно з минулим роком. Повністю зупинилися гіганти індустрії краю - заводи "Термопласт-автомат", "Темп", "Нива", у Хмельницькому - "Електроприлад", сільгоспмашин - у Кам'янці-Подільському, "Харчомаш" в Ізяславі, завод культиваторів в Шепетівці. Спад промислового виробництва у грудні 1996 року досяг найвищої точки - 41,9% у легкій, 37% - у машинобудуванні, 44% - у хімічній промисловості. Обсяги житлового будівництва в області знизилися у 5 разів, порівняно з 1991 роком. В катастрофічному становищі опинилось сільськогосподарське виробництво. У зв'язку з шаленим зростанням цін на енергоносії, виробництво всіх видів сільськогосподарської продукції, особливо тваринницької, в краї виявилось збитковим і призвело до обвального падіння в колгоспах та радгоспах виробництва м'яса, молока, яєць. Порівняно з 1991 роком, виробництво тваринницької продукції у 1996 році скоротилося майже у 2,5-3 рази.

Супутником глибокої економічної кризи стало різке погіршення життя людей. Масове безробіття, навиплата зарплати, пенсій, стипендій, згорання мережі закладів соціальної сфери поставили більшість населення області на межу виживання. Тисячі подолян у пошуках кращої долі змушені були покидати свою Батьківщину або поповнювати ряди перекупників. Різко загострилася криміногенна ситуація.

Однією з головних причин такого становища є глибокі історичні корені економічної кризи, непослідовність українських реформ. Приватизація на практиці обернулася "прихватизацією", радикальна аграрна реформа - її імітацією, реформи у соціальній сфері - різким погіршенням життя людей.

Лише у другій половині 1997 року темпи падіння виробництва дещо знизилися, а у 1998 році розпочалось їх незначне підвищення. Все ж до подолання економічної кризи ще далеко. Вихід з цього становища один - напружена повсякденна виважена робота по подоланню кризи через ринкові реформи, народовладдя, громадянську злагоду.

ДОДАТКИ:

Документи свідать:

Із заяви робітниці Кам'янець-Подільського електромеханічного заводу С.Лук'янової, яка після 25-річного перебування в КПРС вийшла з її рядів 12 січня 1991 року.

Я вийшла з партії як чесна людина. 70 років комуністи очолювали все: ідеологію, культуру, сільське господарство, інші сфери нашого життя. І що в результаті? Повний крах в економіці, дефіцити, черги, спекуляція, хабарництво в астрономічних цифрах, соціальна несправедливість. Тепер країни, які ми раніше називали світом "загниваючого капіталізму" діляться з нами хлібом насущним. Величезна країна з простягнутою рукою... Одне лиш покаєння не врятує народ. Треба щось робити, але ж візьміть, наприклад, хоча б нашу міську партійну організацію. Вона і не збирається здавати своїх позицій, але й нічого не робить для міста. Порожні прилавки, черги, проблеми транспорту, відсутність ліків, знервовані люди, безперспективність в усьому...

Із звітної доповіді голови Кам'янець-Подільської міської Ради народних депутатів М.Аносова. Квітень 1994 р.

"...Нас часто звинувачували в тому, що ми занадто захоплюємося політикою. Думаю, що в період зміни політичного ладу ніхто з громадян, а тим паче владні структури не можуть і не мають права стояти осторонь політики. Ми всі з вами визначали, яким шляхом йти: чи залишатися "гвинтиками" в тоталітарній державі, чи стояти за свободу, за свою державу, за право розпоряджатися результатами своєї праці: врешити-решит за свою честь і гідність. Це нелегкий вибір. Основним завданням міської ради було створення оптимальних умов переходу від тоталітаризму до початків демократії. Із цим завданням міська Рада справилася. Нерідко рішення міської Ради випереджали загальний розвиток подій в країні і цим самим підштовхували владні структури до більш глибоких радикальних змін в Україні..."

3 листа голів профкомів шкіл Теофіпольського району до газети "Подільські вісті" 4 квітня 1996 року.

"...Працівники освіти нашого району опинилися тепер у дуже скрутному становищі. Ми доведені до напівголодного існування.

Але чи можуть жебраки виховувати повноцінних громадян? Це парадокс, коли педагоги думають не про освіту, а денно іночно про голодних власних дітей. Страшно, адже настав час, коли чесно жити невигідно, але продовжуємо все ж сподіватися на краще...".

З виступу голови обласної ради, голови облдержадміністрації Є. Гусельникова на Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 60-річчю утворення Хмельницької області. 26 вересня 1997 року.

"...Збулася одвічна мрія українців і подолян, в тому числі - жити у вільній самостійній і незалежній державі. Розпад Союзу не міг не позначитись на економіці. Адже значна частина загальнообласного валу виробництва в промисловості була зав'язана на партнерів з інших союзних республік. А обірвалися зв'язки - стали різко падати й обсяги. Особливо це торкнулось підприємств "оборонки". Кожен четвертий робітник Хмельниччини трудився на заводах, в об'єднаннях саме такого профілю. І багато хто з них, як кажуть, залишився за бортом.

Однак, було б помилкою усі негаразди пов'язувати з розпадом Союзу або, як дехто нині злословить, з незалежністю. Негативні тенденції намітились ще в союзній економіці.

Відставання від провідних держав світу в темпах розвитку, застосуванні новітніх технологій, неповороткість управлінського апарату, а головне - небажання тодішніх керівників держави радикально реформувати економіку, й призвели до кризи, яку усіма засобами маскували й приховували. Власне така недалекоглядна політика призвела до краху імперії. І Україні, в тому числі й Хмельниччині, дістався шмат розрегульованого, розбалансованого господарства, "зшити", звести докупи яке не так просто.

І все ж за роки незалежності уже чимало зроблено. Облдержадміністрація, спільно з Мінмашпромом України, розробили обласну програму конверсії на 1992-1995 роки. І, як наслідок, на підприємствах колишньої "оборонки" серійно освоєно 230 нових видів продукції. Обсяг виробництва за рахунок конверсії складав тут понад 80% (23% мали у 1991 році). А на Шепетівському заводі "Пульсар", Красилівському агрегатному і цей показник наблизився до 100%.

Чимало в області здійснено по диверсифікації машинобудівних виробництв, що сприяє випуску конкурентноздатної продукції. Найпомітніших зрушень тут добилися акціонерна компанія "АДВІС", ВАТ "Укрелектроапарат", ЗАТ "Дунаєвецький арматурний завод", деякі інші.

Іван Рибак

